

Dokumentace genocidy Romů za 2. světové války v Československu – nálezová zpráva: diskontinuita a kontinuita odhalování historie Romů po roce 1946

Dějiny Romů v době 2. světové války a důsledky genocidy romského obyvatelstva jsou významným mementem evropských dějin. Proces historického zkoumání tohoto tématu byl na přelomu šedesátých a sedmdesátých let 20. století v tehdejší Československu, jak známo, započat a systematicky rozvíjen akademickou prací zejména historika prof. Ctibora Nečase³ a dalších.

Aktuálně se podařilo identifikovat tři konvoluty archiválií,⁴ které zásadním způsobem osvětlují kontinuitu historického vývoje uvnitř válkou zdecimované romské populace po roce 1946 v Československu. Jedná se o významné a rozsahem objemné historické prameny, které obsahují i poměrně rozsáhlou písemnou (i úřední) dokumentaci romské provenience. Dokumentují vlastní dlouhodobou snahu Romů o zrovnoprávnění svého postavení ve společnosti po 2. světové válce (jakkoli romské etnoemancipační snahy navazují i na předválečný vývoj).⁵ V tomto kontextu jako nový vědecký objev můžeme již v této fázi heuristiky chápat námi zjištěnou a plně potvrzenou komplementaritu výše zmíněných tří konvolutů archiválií z období 1969–1975, (1) vzešlých z činnosti Svazu Cikánů–Romů (1969–1973; dále jen SCR) – uložených v Moravském zemském archivu – s (2) osobními složkami žadatelů o Osvědčení podle zákona 255/1946 Sb., vedenými pro účastníky boje za osvobození, které jsou uloženy ve Vojenském historickém archivu (dále VHA), a také (3) s osobními složkami žadatelů o Odškodnění za pseudolékařské pokusy, evidovanými Svazem protifašistických bojovníků, uloženými v Národním archivu ČR.

1 Mgr. Milada Závodská, PhD. působí v Muzeu romské kultury jako romistka a knihovnice. E-mail: Zavodska@email.cz

2 Mgr. Lada Viková působí jako asistentka na Katedře sociálních věd Filozofické fakulty Univerzity Pardubice a je doktorandkou na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze. E-mail: lada.vikova@upce.cz

3 Viz např. v *RDž* otiskovaná Osobní bibliografie prof. C. Nečase (Nečas 2013), dále tamtéž Lhotka, Závodská (2013).

4 „Konvolutem“ označuje (pomocná) historická věda a archivní správa soubor úředních písemností, vzešlých z jednání o téže záležitosti. Tedy v kontextu tohoto článku jde zejména o záležitosti vyřizování žádostí o Osvědčení dle zákona 255/1946 Sb. a žádosti o Odškodnění za pseudolékařské pokusy. V těchto případech se ovšem jedná o úřední spisy několika institucí – viz dále v textu článku podrobný popis původců archiválií a obsahu archiválií.

5 O vzniku romských organizací v celosvětovém kontextu, včetně zřetele k oblasti Československa viz např. Liégeois (1999: 211–230).

Dokumentace obsažená v těchto konvolutech archiválií zahrnuje mimo jiné historická svědectví Romů z českých zemí a Slovenska (podrobněji viz jednotlivé oddíly popisu níže), a to jak úřední agendu, tak i osobní výpovědi. Tyto archiválie nabízejí nové možnosti historické komparace a společenskovedního poznání:

I. Jednak napomohou upřesnění již známých historických skutečností perzekuce Romů v letech 1938–1945, zejména poměrů uvnitř zařízení nucené táborové koncentrace nebo subtilnějších vazeb v odbojové činnosti.

II. Nabízejí nová odhalení doposud málo známých detailů nuceného skrývání jednotlivců a násilí páchaného na Romech mimo KT.

III. Umožňují významný posun v poznání vývoje postavení Romů v československé společnosti v druhé polovině 20. století.

Úřední agenda a dokumentace genocidy se přirozeně prolíná se soukromou pamětí jednotlivců, resp. celých rodin (blíže viz Nečas 1994, Hübschmannová 2005, Zdařilová 2007, 2010, 2011). Právě v tomto ohledu jsou nalezené archiválie významným pramenem pro komparaci a historické poznání. Vedle výše uvedené nově objevené komplementarity zmíněných souborů archiválií nám (dílem) tytéž archiválie především odhalují nové historické skutečnosti vzniku a činnosti *Komise bývalých vězňů koncentračních táborů* českého SCR v období přelomu šedesátých a sedmdesátých let 20. století. Neméně významné poznání skýtají pro mladší období, tj. pro období po pádu totalitního režimu v Československu, kdy na dekádu devadesátých let 20. století bezprostředně navázala činnost neziskových organizací (a Ministerstva financí a Ministerstva obrany ČR) administrujících pro žadatele z ČR několik programů odškodnění romských obětí holocaustu.⁶

Obsah této nálezkové zprávy respektuje kontext celého dějinného období až do současnosti. Více akcentováno je ale v našem textu období starší, tedy zejména první tři dekády po skončení války – včetně ukončení činnosti SCR (1973, resp. 1975, dokdy existoval SCR „v likvidaci“). Tím bychom nijak nechtěly vymezovat priority významu dílčího zpracování archivních pramenů. Tato akcentace v naší nálezkové zprávě jednak reflektuje, jak k identifikaci a rozpoznání podstatné komplementarity zmíněných archivních celků v našem bádání došlo, a zároveň vyplývá ze zaměření výzkumu obou autorek textu. Parciální nálezy (spojené s agendou „Odškodnění za pseudolékařské pokusy“, a dále zejména s činností „Komise bývalých vězňů KT při SCR“) uskutečnila Milada Závodská při bádání o životě a díle pana Rudolfa Daniela (1911 Oslavany – 1978 Brno)⁷ a jeho nejbližší rodiny a spolupracovníků. Lada Víková se se sbírkami VHA seznamovala při pátrání po případné vojenské službě Jakuba Ištvana

6 K průběhu odškodnění Romů žijících v Československu viz Kramářová a kol. (2005), Kramářová (2005), Lužica (2005) a Zdařilová (2007).

7 Viz Závodská (2016), dílčím způsobem též uplatněno v článku publikovaném v *Romano džaniben* – viz Růžička, Sadílková, Závodská (2013).

(1881 Bořitov–1944 KT Auschwitz: AB2-e)⁸. Ač se zatím nepodařilo prokázat vojenskou činnost J. Ištvana za první světové války, byl ve VHA díky jeho osobním údajům nalezen osobní spis k Osvědčení dle zákona 255/46 (dále jen „Osvědčení“), které mu bylo uděleno v roce 1969.⁹ Po tomto objevu podnikla L. Víková badatelskou sondu (36 osobních spisů) mezi všechny archivem evidované osobní spisy k „Osvědčení“. Tato sonda byla zaměřena na české a moravské Romy, v jejichž složkách při bližším studiu nacházela velmi cenné listiny (dopisy ze Svazu Cikánů-Romů, osobní svědectví žadatelů aj. – viz dále). Po konzultaci s M. Závodskou obě autorky rozpoznaly vzájemnou provázanost těchto materiálů (tj. nejen dílem čistě úřední a listinnou komplementaritu, ale i obsahovou vazbu, kdy jedny archiválie pomohou vysvětlit okolnosti vzniku těch druhých, a hlavně podstatnou vazbu tematickou).

V textu náleзовé zprávy bude stručně představen obsah tří výše zmíněných pozoruhodných archivních celků a zároveň bude základním způsobem poukázáno, v čem se doplňují. Pořadí, v němž jsou zde prezentovány, vychází z velikosti časového rozsahu, který zahrnují. Na prvním místě jsou to tedy osobní spisy žadatelů o Osvědčení dle zákona 255/1946 Sb. (období od r. 1946 dodnes), dále žádosti o Odškodnění za pseudolékařské pokusy (1962–1971) a na posledním místě materiály vzešlé z činnosti Komise bývalých vězňů KT při SCR (1971–1975).

Historická práce zaměřená na moderní dějiny se nemůže neprolínat s osobními životy jednotlivců. Zde bychom chtěly upozornit, že při pročitání shromážděných materiálů si uvědomujeme citlivost v nich dostupných údajů.¹⁰ Už při uvědomění si skutečnosti, že je možné odhalit (na základě jména, data a místa narození) osoby, které se ve svém poválečném životě k romskému původu (či v případě Židů k židovskému původu apod.) nehlásily, na veřejnosti nesdělovaly, že byly ony (nebo jejich rodiče) za války terčem rasové perzekuce, případně si i nechaly změnit jméno, vnímáme dostupnost těchto archiválií jako záležitost velmi citlivou a rizikovou. Interpretace historických pramenů – typicky takové povahy jako jsou osobní složky jednotlivců – vyžaduje odpovědný přístup, a to se zvýšeným ohledem na oblast tak citlivou, jako je dokumentace historie genocidy.

1 Osobní spisy žadatelů o Osvědčení dle zákona 255/1946 Sb. (Zákon o příslušnících československé armády v zahraničí a o některých jiných účastnících národního boje za osvobození)

Nejrozsáhlejší sbírku z prezentovaných archivních celků představuje sbírka osobních spisů žadatelů o Osvědčení na základě zákona č. 255/1946 Sb., která je od roku 2006

8 V *Romano džaniben* byl poprvé zmíněn v článku věnovaném části jeho rodiny (Víková 2016).

9 O „Osvědčení“ na jeho jméno tehdy žádala vdova po J. Ištvanovi, Aloisie Ištvanová (nar. 1893).

10 Zpřístupnění spisů vzniklých po roce 1945, které pomáhají odhalit moderní dějiny, je ošetřeno zákonem o ochraně osobních údajů 101/2000 Sb., dále zákonem o archivnictví a spisové službě 499/2004 Sb.

uložena ve Vojenském historickém archivu.¹¹ Víme, že až do roku 1989 byla kompenzace válečného utrpení československých Romů možná právě jen na základě tohoto zákona, ovšem skutečně hmatatelnou výhodu přineslo „Osvědčení“ až po přijetí zákona č. 161/1968 Sb., o změnách v důchodovém zabezpečení účastníků odboje.¹² Na přelomu šedesátých a sedmdesátých let bylo podáno nejvíce nových žádostí a probíhaly i revize dříve vydaných „Osvědčení“. Další mocné vlny nových žádostí přicházely po roce 1990, dále po r. 1995 a třetí po r. 2001. Celkový počet osobních spisů žadatelů o „Osvědčení“, o tzv. „dvěstěpětapadesátku“, uložených ve VHA je téměř 150.000. V jejich seznamu, který VHA vypracoval, je možné si vyhledat konkrétní osobní spis pod jménem, příjmením, datem narození, popř. i rokem podání žádosti, resp. číslem jednacím. Kolik spisů z celkového počtu se týká válečné perzekuce či odbojové činnosti Romů, je skutečně těžké odhadnout, celkový jejich objem bude snad řádově v tisících. Po realizaci první sondy a prostudování vybraných 36 spisů¹³ lze formulovat jen dílčí závěry. Ve studovaném souboru absentují spisy tzv. slovenských Romů, které tvoří pravděpodobně majoritní skupinu osobních spisů svědčících o válečném utrpení Romů. Většina analyzovaných žádostí byla podána mezi lety 1965–76. Zahrnuty byly však i dvě žádosti podané již v roce 1947, několik na začátku šedesátých let, další jsou z konce sedmdesátých let a tři žádosti byly podané po r. 1980. Doba vyřizování studovaných žádostí byla různě dlouhá – některé byly vyřízeny v řádu měsíců a některé až za 4 roky.¹⁴

O „Osvědčení“¹⁵ mohli žádat všichni účastníci odboje, a to v deseti kategoriích (označených písmeny a-i)¹⁶ – většina studovaných spisů z uvedené sondy

11 O vzniku této sbírky a jejím zpřístupnění podrobněji viz článek v *Ročence VHA 2015* (Baláž, Minařík 2016).

12 Účastníkům odboje byla od roku 1969 doba jejich účasti v odboji započítávána do výpočtu jejich důchodu.

13 Seznam spisů je uveden za textem článku v seznamu pramenů.

14 S dlouhou dobou vyřizování se setkáme především u žádostí podaných po roce 1969, kdy o „Osvědčení“ žádalo mnoho žadatelů (např. č. j. 112494/69: žádost podána 24. 12. 1969 a byla vyřízena 22. 10. 1973). První zdržení bylo způsobeno čekáním na potvrzení z Arolsenu, další tím, že MNO bylo žádostmi zavaleno ve vlnách a nedokázalo vždy okamžitě zareagovat reorganizací a navýšením počtu referentů, díky čemuž např. v r. 1971, a později opět v r. 1978 evidovalo řádově tisíce nevyřešených žádostí (Baláž, Minařík 2016: 37–46).

15 „Osvědčení“ svým nositelům přineslo nejprve pouze morální uznání, později, jak bylo zmíněno, určité sociální zvýhodnění jako zvýšení důchodu, ale i slevu v dopravě, od roku 1995 pak (na základě zákona č. 217/1994) a dále pak po roce 2001 (na základě zákona č. 261/2001 Sb.) mohli nejprve potomci po vězněných a zavražděných, kterým do konce války nebylo 18 let, a později dosud neocenení účastníci odboje, na které se dřívější zákony nevztahovaly, obdržet jednorázový finanční obnos. Až v roce 2001 se zákon vztahoval i na osoby, které se před perzekucí skrývaly v těžkých podmínkách, často srovnatelných se samotným vězněním (viz Baláž, Minařík 2016: 47).

16 Např. A) sloužil v československé zahraniční armádě, B) sloužil ve spojenecké armádě, ... D) byl československým partyzánem, E) zúčastnil se odboje domácího – zahraničního, F) zúčastnil se povstání v květnu 1945 (a byl raněn nebo padl), G) byl československým politickým vězněm, H) byl československým dobrovolníkem ve Španělsku, CH) byl příslušníkem Stráže obrany státu 1938–39, I) jsem pozůstalým po účastníku národního boje za osvobození. (Kategorizace dle formuláře žádosti č. j. 194761/82. V průběhu času bylo sice vydáno několik variant formulářů, základní kategorie oprávněných však zůstávaly stejné, neboť byly určeny v § 1 zákona č. 255/1946 Sb., pouze kategorie CH) a I) byly vytvořeny později – viz podoba zákona z roku 1964 – Zákon č. 255/1946 Sb. on-line).

spadala do kategorie „politický vězeň“, kde žadatel doplnil období, místo a důvody svého věznění za doby nacismu.¹⁷ Jako důvod věznění ve většině studovaných spisů romští žadatelé uvedli „rasové důvody“, „rasová persekuce“, k čemuž je ve zkoumaných spisech obvykle dopsáno (nejspíš referentem) „cikán“ / „Cikán“ / „cikánský původ“ apod.

Pracovně můžeme žádosti dokumentující persekuci Romů rozdělit do těchto skupin:

a) romští žadatelé z let 1946–1990 – odhadem řádově ve stovkách – tato skupina se bude dále dělit na další podskupiny, především:

- přeživší původní čeští a moravští Romové a Sintové věznění za okupace ve vězení, v lágrech na území protektorátu a ponejvíce pak v Auschwitz (AB2-e) a dalších KT, kteří své žádosti podávali většinou v šedesátých a sedmdesátých letech;

- spisy těch, kteří zahynuli; jejich jménem mohli o „Osvědčení“ žádat totiž jejich potomci či manželé/manželky, kteří byli v době války na vězněné osobě (popř. osobě zapojené do odboje) závislí;

- je těžké odhadnout, kolik tzv. slovenských Romů – partyzánů, účastníků SNP a vojáků, kteří sloužili např. ve Svobodově armádě, nebo se jiným způsobem zapojili do odboje – žádalo o „Osvědčení“ v České republice (a jejich spisy se tedy nacházejí právě ve VHA v Praze)¹⁸;

- patrně nejmenší skupinu budou tvořit ti, kteří se před rasovým pronásledováním ukrývali, neboť samotné ukrývání (byť po útěku z KT) nebylo až do roku 2001 uznáváno jako důvod pro udělení „Osvědčení“, v této skupině tedy mimo jiné budou figurovat především Romové zapojení do aktivního odboje (partyzáni);¹⁹

17 Kategorie „politický vězeň“ sloužila od r. 2001 i žadatelům, kteří nebyli vězněni, ale museli se skrývat. Např. v úspěšně vyřízené žádosti podané v roce 2004 ukrývaná osoba do kolonky „vězněn od do“ doplnila spolu s daty „ukrývání z rasových důvodů“.

18 Asi 50.000 osobních spisů osob s trvalým bydlištěm na Slovensku bylo po rozdělení Československa převezeno do partnerské instituce v Bratislavě (Baláz, Mínařík 2016: 47).

19 V této kategorii může jako ukázka sloužit spis žadatele – partyzána (č. j. 170139/75). Do své první žádosti z roku 1970 uvedl: „1. srpna 1942 byla celá rodina sebrána [...], 10. května 1943 se mi podařilo [...] uprchnout, [...] skrýval jsem se [a] od června 1944 jsme začali zakládat partyzánskou skupinu [...], 1.9.1944 jsme [...] navázali spojení s další skupinou“, což podložil svědectvím spolupartyzánů (kteří dosvědčovali, že skutečně již od června 1944 organizoval partyzánskou jednotku, byl známý pod jménem „cikán Tonda“, popř. „Tonda Cikán“ a později se stal velitelem své jednotky). Bylo mu uznáno „Osvědčení“ (čj. 3404/70) vydané dne 22. 2. 1974 jen na dobu od 1. 9. 1944 do 5. 5. 1945, neb na tu dobu byl u MNO již evidován jako partyzán, na předchozí období „Osvědčení“ nezískal s odůvodněním, že věznění nebylo řádně doloženo. Proto v r. 1975 žádal o rozšíření „Osvědčení“ a doložil zápis z MNV (s dokladem o uvěznění „z rasových důvodů na rozkaz Gestapa“ dne 1. 8. 1942), potvrzení ze Státního archivu v Brně o uvěznění v Hodoníně u Kunštátu a svědectvími jak spoluvězňů, tak i dalších spolupartyzánů. Do spisu je vložen dopis z MNO (datován 15. 1. 1975) se striktním vyjádřením: „Dobu ukrývání se po útěku z KT nelze uznat jako věznění ani domácí hnutí, pokud nebyla prováděna odboj. činnost.“ Na základě žádosti z roku 1975 tak získal nové „Osvědčení“, rozšířené ovšem jen o dobu věznění (1. 8. 1942–1. 5. 1943). Mezi vězněním v KT a zapojením do partyzánského hnutí však uplynul rok a tři měsíce, které žadatel dle vyjádření uvedeného ve spise strávil ukrýváním se po valašských pasekách a hledáním partyzánské skupiny, ke které by se připojil, přičemž tato doba byla MNO považována za pouhé skrývání a do „Osvědčení“ započítána nebyla.

b) žadatele z let 1990 až do současnosti opět můžeme rozdělit:

- určitý počet žadatelů budou ti čeští a moravští Romové a Sintové, jimž se podařilo před deportací ukrýt a dožili se roku 2001, kdy bylo možné o „Osvědčení“ (a s ním spojené odškodnění) žádat i za dobu skrývání;²⁰

- podstatnou část (řádově tisíce) budou tvořit spisy Romů, kteří přišli do dnešní ČR ze Slovenska a o „Osvědčení“ žádali především v druhé polovině devadesátých let a později.²¹

1.1 Sonda do spisů

Před sepsáním této zprávy bylo prostudováno 36 osobních spisů, z nichž 21 žadatelů má svůj příběh zveřejněný ve výboru ze svědectví romských pamětníků holocaustu *Naši bisteras* (Nečas 1994) a zbytek se týká rodiny Jakuba Ištvana a dalších zástupců českých a moravských romských rodin. Nejstarší žádost je datována rokem 1947, nejnovější žádost je z roku 2004.²²

Počet stránek jednotlivých prostudovaných spisů je různý (některé spisy obsahují i další žádosti téže osoby, žádosti o vydání duplikátu apod.). Pro analýzu byly nafoceny všechny dokumenty obsažené v předložených spisech, celkový objem je téměř 1.400 snímků. Na jeden spis tak připadá průměrně 38 stran, ale zároveň je vysoká variabilita objemu jednotlivých spisů: třetina spisů má okolo 20 stran, třetina 30–50 stran a třetina nad 50 stran (nejvyšší počet stran jednoho spisu byl 88). Nejstručnější jsou spisy z konce padesátých a začátku šedesátých let, kdy pro získání „Osvědčení“ stačilo dodat svědectví tří svědků, a to mnohdy dokonce na jednom formuláři (např. čj. 72611/64). Pozdější žádosti mají více příloh (vložených dokumentů), např. žádosti o další posudky, korespondence MNO s dalšími institucemi – nejčastěji Svaz protifašistických bojovníků (dále SPB; celkem ve 25 případech), s MNV/ONV (29x)²³,

20 Jak je již výše uvedeno, v r. 2001 byl přijat zákon č. 261/2001 Sb., který poprvé umožnil odškodnit osoby perzekuované (většinou z rasových důvodů), kterým se před vězněním podařilo skrývat. Jak se dočítáme v Ročence VHA 2015: „Již od počátku 90. let se na oddělení [pro vydávání „Osvědčení“ při MO ČR] obracely tzv. židovské děti, v jejichž případech se zkoumalo, zda stupeň omezení osobní svobody byl srovnatelný s vězněním, internováním nebo odvečením“ (viz Baláz, Minařík 2016: 47). Právě díky těmto podnětům se měnil postoj zaměstnanců MO ČR, což způsobilo i přípravu výše zmíněného zákona (tamtéž).

21 Odhad počtu žádostí romských žadatelů je opřen o studii otištěnou v *Ročence VHA 2015*, kde autoři zmiňují 7.000 nových žádostí podaných po roce 2001. Jak autoři k těmto žádostem dále píší: „Převážnou většinu žadatelů tvořili občané romské národnosti, kteří se hlásili k ukrývání z rasových důvodů. [...] ale [...] ve správním řízení [...] většina romských žadatelů [...] neuspěla“ (Baláz, Minařík 2016: 47–48). Hlubší analýza pramenů, které objasní tyto postřehy, badatele teprve čeká.

22 Žádostem tzv. slovenských Romů bude třeba věnovat samostatnou badatelskou pozornost.

23 Někdy je zápis ONV/MNV na formuláři žádosti, většinou však tvoří samostatnou přílohu. Mnohé žádosti obsahují posudky z více národních výborů – z obce původu, odkud byl žadatel do KT odvečen, a ze stávajícího bydliště (ONV potvrdilo jeho současnou bezúhonnost). Zprávy z ONV/MNV jsou obvykle stručné, potvrzující pravdivost údajů uvedených v žádosti, výjimečně se však o žadatelovi můžeme dozvědět více z jeho současného života (kolik má dětí, kde pracuje, co dělají jeho děti apod.).

doklady z Arolsensu²⁴ (18x), doporučující dopisy ze SCR (v 11 spisech), vzácněji i záznamy ze SOA Třeboň či SOA Brno,²⁵ někteří žadatelé připojili vlastní několikastránková svědectví, obvykle jsou připojena též svědectví dvou až tří osob „spoluvěžňů“, zdravotní posudek a téměř vždy je součástí i List poznámek vedený úředníky, kteří se spisem pracovali,²⁶ apod.²⁷

1.2 Předběžné výsledky sondy

Význam nálezu lze v plné míře v této fázi průzkumu jen obtížně vyhodnotit. V rámci popsané sondy se ukázal prakticky každý spis při podrobném zkoumání něčím pozoruhodný a přinesl nějaký nový poznatek. Jen z dosud nashromážděných spisů se nabízí např. porovnat výpovědi uložené v osobním spisu (Osvědčení dle 255/1946) s výpověďmi již dříve získanými (např. otištěnými v knize *Naši bisteras*, viz Nečas 1994). Zatím byly porovnány čtyři páry výpovědí a v každé z výpovědí zanesené do Osobního spisu se nachází alespoň drobné obohacení o určitý detail.²⁸

Pro poznání poválečného historického vývoje Romů bude přínosné pečlivě analyzovat působení SCR v agendě žádostí o odškodnění dle zákona 255/1946 Sb. a sledovat, jak se spolupráce s MNO a dalšími institucemi vyvíjela. Z dosavadní sondy je zjevné, že se SCR stal pro referenty na MNO významným partnerem.

24 Jedná se o vyjádření Mezinárodní pátrací (dříve překládáno jako vyhledávací) služby (International Tracing Service) zřízené původně Mezinárodním červeným křížem, se sídlem v německém Bad Arolsensu, kde je archiv téměř veškerých nacistických dokumentů svědčících o persekuci za 2. světové války.

25 Tyto doklady věznění v táborech Lety u Písku či Hodonín u Kunštátu. Většina z těchto potvrzení byla adresována přímo žadatelům, kteří museli do archivu zaslat žádost o vystavení potvrzení spolu s kolmem (tedy zaplatit předem za výpis), někteří tito žadatelé následně sami zaslali žádost o rozšíření na MNO, jiným tuto žádost vyřizoval SPB, ale ve sledovaném souboru žádostí se našel i žadatel (č. j. 97766–69), kterému potvrzení zajistil SCR (je uveden jako adresát v potvrzení ze SOA Třeboň zasláném v r. 1972).

26 Volný list opatřený předtištěnou hlavičkou, který do spisu vkládali referenti MNO ČR. Obsahuje zkratky a úřední poznámky ke spisu, často strukturované (číslované), s uvedením data a osoby, která poznámku připsala, zakončené jsou kontrolou (schválením či doporučením k dalšímu postupu) nadřízených osob. Ve formulacích se setkáváme s úřednickým žargonem a také s ojedinělými poznámkami, jako je např. zmínka o podmínkách v táborech v Letech u Písku, připojená k žádosti z roku 1975 (č. j. 173138/75). Referent jakoby na okraj poznamenává „strašné podmínky, 30% úmrtnost“. Dle poznámky čerpá ze „s. 191“ knihy „Války utrpení“ – název je uveden chybně, jde o knihu *Tábory utrpení a smrti*, viz Lhotka, Závodská (2013). Poznámka zde působí jako argument pro uznání doby věznění dané žadatelky v tomto táboře, zároveň dosvědčuje hlubší profesní zájem některých úředních osob o danou problematiku.

27 Velmi okrajovým, ale poměrně přínosným dokumentem bývají také žádanky o zapůjčení spisu. V nich je uvedeno: kdy, kdo a z jakého důvodu spis žádal k nahlédnutí – např. z důvodu řešení žádosti jiného žadatele o „Osvědčení“ (pravděpodobně bylo ověřováno, zda se svědek pravdivě vyjadřoval, že byl spoluvězněm, popř. zda se shodují v dataci). Díky těmto žádostem se můžeme např. dozvědět o dalších spoluvězních dané osoby, kteří si též žádost o získání „Osvědčení“ podali.

28 Ač výpovědi v *Naši bisteras* (Nečas 1994) jsou zpravidla delší, výpovědi a svědectví pro úřední účely jsou často a) staršího data – výpověď pochází z doby bližší válečným událostem, vzpomínky jsou patrně živější, b) ve psané výpovědi měl pamětník více času na promyšlení chronologického řazení událostí a případné ověření faktů. Díky tomu jsou tyto zapsané výpovědi postaveny obvykle více na přesných a ověřených popisech událostí, jmenách a datech. Dozvídáme se z nich navíc např. detaily, jako na jaké pozici a v jaké organizaci byla žádající osoba před válkou zaměstnána, kdo jmenovitě s ní byl během transportu, během pochodu smrti apod.

Ve spisech z období let 1971–73 se v žádostech objevuje užívání etnonyma Rom (resp. tvaru „Romů“, a to i v záznamech referentů MNO, popř. adjektiva „romský“ – ve vyjádření žadatele), které může ilustrovat recepci dobové etnoemancipace. Tyto zmínky je však potřeba dále shromažďovat a následně je podrobit hlubší analýze.

Záhodné by bylo také zaměřit se na svědecká prohlášení (vypovídající o tom, s kým ze spoluobětí rasové persekuce byli žadatelé v době podání žádosti v kontaktu).²⁹

Patrně nejzávažnější nálezy se týkají (ne)uznávání „Osvědčení“ pro dobu věznění v Letech u Písku a v Hodoníně u Kunštátu, resp. (ne)uznání věznění v těchto táborech v kategorii „rasové persekuce“. ³⁰ Jako příznačná se jeví absence pomoci: žadatelům nebyla poskytnuta rada, že je možné pro doložení žádosti žádat o doklad o věznění v archivu (v Třeboni pro Lety u Písku a v Brně pro Hodonín u Kunštátu). Z uvedené sondy bylo v těchto táborech vězněno třináct žadatelů, v „Osvědčení“ bylo toto věznění přiznáno – většinou však až po podání žádosti o rozšíření (tedy po předchozím zamítnutí) – deseti z nich. V jejich žádostech lze sledovat, že ač byla žádající osoba vězněna např. od 8/1942 do 5/1945 (což lze dnes snadno doložit díky publikovaným soupisům vězněných osob v Letech, Hodoníně, AB2-e a informacím o transportech Romů vězněných v Auschwitz do dalších KT v Ravensbrücku či Buchenwaldu atd. – viz Nečas 1987, 1992, 1995, 2000), úřední zápis nekompromisně stanovuje uznat pouze věznění potvrzené z Arolsensu. Např. žadatelka pod č. j. 153400/73 získala „Osvědčení“ jen na období 22. 8. 1943 – 29. 4. 1945, kdy byla vězněna v Auschwitz-Birkenau a dalších táborech, a více jak roční věznění v protektorátních lágrech jí uznáno nebylo. ³¹

29 Zatím jako hypotéza může být formulováno předběžné zjištění, že některé osoby byly uváděny v roli svědků častěji. Tyto konkrétní osoby se (mimo další své aktivistické činnosti) významně podílely na zakládání organizace SCR.

30 Je nutné vzít v potaz, že povědomí o rasových důvodech věznění protektorátních Romů nebylo všeobecně rozšířené. Referenti na MNO dostávali ve spisech různá vyjádření, viz např. žadatel, jenž o sobě ve stručném životopise píše (datováno 1972, u žádosti jsou dva doporučující dopisy s hlavičkou SCR; č. j. 151822/73): „Protože jsem původem Rómů a hitlerovci tento rod chtěli vyhubit, byl jsem jeden z těch, kteří byli postupně zatýkáni a předáváni po koncentračních táborech“, má ve svém spise současně v překladu dokladu z Arolsensu jako důvod zatčení uvedeno „štitíci se práce (říše)“, „ASO“ – asociál, „cikán“ (datováno 23. 3. 1973). V případě tohoto žadatele, stejně jako u většiny dalších, působí nálepka „práce se štitíci“ naprosto nepatřičně, zde je v rozporu s úředními záznamy svědčícími o úspěšné integraci žadatele do společnosti (na MNV v jeho bydlišti dosvědčili, že se choval před zatčením i po návratu z KT „bez závad“, ve výpisu z rejstříku trestů nemá žadatel ani jeden záznam). MNV navíc potvrzuje, že „byl vězněn ... z důvodů rasových“.

31 Tato žadatelka byla vězněna v Letech a Hodoníně, což doložila pouze svědectvími. Toto věznění jí uznáno nebylo s následujícím zdůvodněním zapsaným na Listu poznámek (přepsáno včetně pravopisných chyb): „Jedná se o případ „kočovní“ cikanky, která má prokázáno věznění pouze od 29. 8. 1943. Dobu věznění před uvedeným datem nemá doloženu a je vůbec pochybné, zda byla vězněna před 22. 8. 1944 [jistě jde o chybné datum], zda se nejedná o pracovní nasazení potulných a tuláckých osob“ (List poznámek v osobním spise č. j. 153400/73). Jak již bylo uvedeno, tato žadatelka v r. 1974 získala „Osvědčení“ jen na období 22. 8. 1943–29. 4. 1945 (další žádost o rozšíření nepodávala). I žadatelce (č. j. 304507/88), která získala své první „Osvědčení“ pro dobu svého věznění v AB2-e o rok později, tedy v roce 1975, MNO v době její první žádosti odmítlo uznat její věznění v Hodoníně. V roce 1988 podala „Žádost o rozšíření“ a k ní přiložila kopii stránky z knihy *Andrůda taboris* (Nečas 1987), na níž byla v soupisu vězňů uvedena i ona. V Listu poznámek pak na tuto stránku referent odkazuje, údaje z ní opisuje a červeně je připsáno, že je evidentní, že jde o tutéž osobu. Práce historika C. Nečase se v tomto případě stala průkazným materiálem pro uznání věznění a rozšíření „Osvědčení“.

V listu poznámek se najde mnoho různých zdůvodnění a vpisků referentů, které také stojí za hlubší analýzu. Bylo by vhodné porovnat projednávání žádostí židovských žadatelů s těmi romskými. Obě skupiny se patrně obracely na pobočky SPB, které žadatelům pravděpodobně dále doporučovaly, jaké doklady je potřeba do žádosti vložit a na koho se obrátit. Zatímco pro židovské žadatele byla k dispozici kontinuálně jedna specializovaná organizace (RŽNO, později FŽO³²), která za ně jednala a mohla jim s dokládáním žádostí pomoci, pro romské žadatele byl jediným možným partnerem SCR, ovšem pouze v letech 1970–1973. Jinak se k informacím dostávali pouze prostřednictvím vzájemného sdílení zkušeností (tedy metodou pokus – omyl a pomocí vlastní sítě kontaktů), popř. mezi sebou mohli mnohé zkušenosti sdílet i pracovníci poboček SPB (o čemž však nemáme dosud žádné informace). Že byla systematická podpora romských žadatelů „Komise při SCR“ průběžně velmi úspěšnou a postupně se profesionalizovala, lze zaznamenat i z noticek v Listu poznámek některých osobních spisů: pokud je v r. 1973 u žádosti doporučení SCR, je tato skutečnost uvedena jako pádný argument pro udělení „Osvědčení“, a to pro období, které doporučuje SCR (např. č. j. 4554/70). A že SCR zaplnil mezeru a státní aparát pro plynulé vyřizování žádostí romských žadatelů o „Osvědčení“ takového partnera přímo potřeboval, je vidět v opakujících se poznámkách referentů ve spisech starších, např. z roku 1969 je ve formuláři vyjádření: „Politický vězeň je cikánského původu, proto není žádost doložena potvrzením RŽO.“

Zkoumaná sonda však představuje pouze malý zlomek materiálů, které ve VHA na systematické probádání zatím čekají. I ve shromážděném souboru se nachází naprosto ojedinělé dokumenty, jako fotografie žadatele (2x), ale též lékařské zprávy či např. odpověď z ÚV SPB žadateli na jeho urgenci – žadatel je v dopise informován, jak se postupuje ve věci jeho žádosti o „Osvědčení“ a zároveň v záležitosti jeho odškodnění za pseudolékařské pokusy (č. j. 153251/73). Bez poznání agendy popisované v následující části této badatelské zprávy uvedená zmínka nemůže dát badateli hlubší smysl. Již v této fázi bádání je nepochybné, že se v osobních spisech naleznou i další přínosné detaily, které přispějí k poznání postavení Romů v československé společnosti ve sledovaném období.

2 Dotazníky a žádosti o Odškodnění za pseudolékařské pokusy

Pokud je známo, o skutečnosti, že se bývalí romští vězni koncentračních táborů v bývalém Československu stali v šedesátých letech v některých případech žadateli o tento typ odškodnění a žádali o něj prostřednictvím ÚV SPB, resp. později prostřednictvím SCR, nebylo doposud v odborné romistické či historické literatuře nic publikováno. Zde tedy prezentujeme určité základní archivní nálezy k tomuto tématu.

32 RŽNO – Rada židovských náboženských obcí, po roce 1989 přejmenovaná na FŽO – Federace židovských obcí (více viz <https://www.fzo.cz/projekty-fzo/odskodneni-a-restituce/>).

Agenda Odškodnění za pseudolékařské pokusy vznikla činností Ústředního výboru Svazu protifašistických bojovníků (ÚV SPB). Akce byla vedena jako tzv. sociální výpomoc obětem pseudolékařských pokusů v koncentračních táborech a financovaná byla na základě rozhodnutí německé spolkové vlády z r. 1951 ministerstvem financí Spolkové republiky Německo. V komunistickém Československu, které v tom čase dlouhodobě patřilo zcela do sféry sovětského zahraničněpolitického vlivu, byla zcela výjimečnou záležitostí.³³ Dotazníky obětí pseudolékařských pokusů připravované k výše uvedené akci sociální výpomoci ze strany NSR představují největší celek předmětného archivního fondu „Svaz protifašistických bojovníků – ústřední výbor, Praha“ (dále jen fond SPB).³⁴ Čítají více než 40 kartonů, jsou řazené abecedně podle jmen (Chaloupková, Kahuda, Sedláková 2008). Časově zahrnují období cca 1962–1971. Povaha jednotlivých dotazníků (osobních složek žadatelů) ve fondu SPB je hluboce intimního charakteru. Mezi žadateli nalézáme také přeživší vězně KT z řad Romů.

V kontextu historie úsilí Romů o uznání jejich lidských práv v poválečném Československu se může dalším historickým bádáním ukázat jako významné, kdy a jakým způsobem se Romové se žádostmi na Mezinárodní výbor Červeného kříže, resp. SPB obraceli. Konkrétním příkladem mohou být zatím dvě prostudované osobní složky romských žadatelů, ve kterých nalézáme žádosti podané v roce 1964. V obou případech jde o německý formulář, německy vyplněný patřičnými údaji o žadateli, doplněný úředně požadovanými přílohami – včetně lékařských zpráv zpracovaných v roce 1964 MUDr. Alfrédem Mílkem,³⁵ bývalým vězněm KT, v té době už působícím ve Fakultní nemocnici na Karlově nám. v Praze. Tyto prvotně podané žádosti z roku 1964 zůstávaly několik let vyřizované, leč nevyřízené – a jsou po urgencích ze strany Romů nově úřadovány v roce 1970, a to postupně i v součinnosti se Svazem Cikánů-Romů. Vzhledem k nám známému obsahu archiválií vzniklých činností SCR (viz níže) předpokládáme, že kromě výše uvedených dvou romských žadatelů může jít řádově o desítky žádostí o odškodnění za pseudolékařské pokusy ze strany Romů evidovaných ve fondu SPB.

Pro historické poznání lze v těchto spisech nalézat důležité personální spojitosti mezi jednotlivými přeživšími (nejen romskými) vystupujícími pro potřebu úřední agendy v roli svědků. Zejména lze ale v těchto úředních materiálech sledovat problematiku pojmání rasové perzekuce Romů zatíženou v té době jejich

33 Podrobněji viz Chaloupková, Kahuda, Sedláková 2008: „Vzhledem k neexistenci diplomatických vztahů vedl zpočátku jednání o odškodnění obětí z Československa Mezinárodní výbor Červeného kříže v Ženevě... V roce 1965 schválilo předsednictvo ÚV KSČ uplatňování globální náhrady za škody způsobené nacistickou perzekucí u příslušných úřadů v NSR, a to neoficiální cestou, zejména prostřednictvím SPB.“

34 NAČR – fond Svaz protifašistických bojovníků – ústřední výbor, Praha.

35 O osobnosti MUDr. A. Mílka a jeho osudu do r. 1945 viz Nečas 2000.

marginálním společenským postavením a zároveň nedostatečným historickým poznáním. Na druhou stranu lze pozorovat také významné snahy o změnu tohoto nedostatečného poznání. Výjimečnou snahou o nápravu této situace byla zřejmě vedena při své práci jmenovitě PhDr. Vlasta Kladivová – osobnost, jejíž profesní činnost a dále společenskovědný přínos zůstávají stále dodnes odborně nepracovány³⁶ – která se tématu romských vězňů v Osvětimi věnovala již před rokem 1970, a problematiku zpracovala spolu s C. Nečasem v roce 1974 v rukopise *Konečná stanice Auschwitz-Birkenau. Historie Cikánů-Romů z českých zemí v letech 1938–1945*.³⁷

3 Svaz Cikánů – Romů:

Vznik a činnost Komise bývalých vězňů koncentračních táborů

Fond Svaz Cikánů Romů v ČSR – ústřední výbor Brno, uložený v MZA, obsahuje v kartonu 7 a 8 materiály vzešlé z činnosti Komise bývalých vězňů koncentračního tábora Osvětim (později název této komise nepravdělně alternuje s názvem Komise bývalých vězňů koncentračních táborů, přičemž jde stále o tutéž komisi). O činnosti Komise bývalých vězňů koncentračních táborů (dále „Komise“, popř. „Komise SCR“) není zatím z publikované odborné literatury nic známo (výjimečně se uvádí její existence v rámci všech tehdy existujících komisí SCR).³⁸ Dílčím způsobem zpracovává vznik, personální

36 Systematickou dokumentační práci V. Kladivové uvádí a odkazuje k ní ve svých publikacích konzistentně C. Nečas. Fond SPB mimo jiné zřejmě obsahuje celou řadu materiálů, které pro historiky skýtají také možnost dílčího poznání angažovanosti této bývalé osvětimské vězenkyně na dokumentaci průběhu a důsledků válečných zločinů.

37 O osudu tohoto rukopisu viz Nečas 1992: 8, Lhotka-Závodská 2013: 9. Alespoň pro dílčí úplnost zde ještě poznamenáváme, že v *Romano džaniben* byly již před časem podrobněji publikované související nálezy z Fondu SPB, a to materiály došlé do „Soutěže SPB“ – mezi nimi nacházíme jak již zmíněný rukopis V. Kladivové a C. Nečase (jakož i další Nečasovy příspěvky), tak dva romské rukopisy s osobními příběhy – v roce 1958 došlý rukopis Leona Růžičky a v roce 1980 došlý rukopis Josefa Jelínka. O rukopisu J. Jelínka budeme v nejbližší době informovat. O rukopisu L. Růžičky viz: Růžička, Závodská, Sadílková 2013. Tamtéž viz kontext. (V té době mně bylo již známo, že Fond SPB obsahuje dotazníky pseudolékařských pokusů, ale nebyl mně znám kontext jejich vzniku a participace SCR na patřičné agendě – pozn. MZ).

38 Relevantní studie k dějinám SCR je zejména Lhotka (2009) a bakalářská práce Zdařilová (2007), Benčáková (2009) a Slačka (2015). Ani Lhotka ani Benčáková ani Zdařilová neuvádí nic o „Komisi bývalých vězňů koncentračních táborů“ SCR, přitom ale Lhotka (2009: 22) i další po něm, i bez zapracování faktu o činnosti „Komise“ do organizační struktury SCR, zmiňují minimálně jednu z aktivit této „Komise“, kterou byl (ovšem nejen v době její existence, ale ještě předtím, než formálně vznikla) původní a dlouhodobý záměr vybudovat památník obětem fašismu v Hodoníně u Kunštátu. Zmínku o činnosti, ovšem bez celkového poznání práce „Komise“, nacházíme v práci D. Slačky, který správně zmiňuje k svazové činnosti Františka Kýry, dalšího ze zakladatelů a kmenových členů této aktivity v rámci SCR, toto: „Do konce existence SCR se poté angažoval v rámci komise Svazu pracující v otázce odškodnění bývalých vězňů koncentračních táborů, mezi něž sám patřil“ (Slačka, 2015: 112). Ve výčtu různých existujících komisí SCR se zmínka o existenci Komise bývalých vězňů koncentračních táborů objevila v textu výstavy „Svaz Cikánů-Romů v letech 1969–1973“ v Muzeu romské kultury v Brně (výstava trvala 8. 10. 2009–21. 3. 2010, kurátoři výstavy M. Schuster, M. Závodská).

složení a základní činnost této „Komise“ ve své dizertační práci Závodská (2016: 103–104, 107–110).³⁹

Rozsah patřičných archiválií fondu G 434, kartonů 7 a 8,⁴⁰ je celkem 900 číslovaných folií (tj. listů). K shora (v oddílu I) popsaným archiváliím – Osobním spisům žadatelů o Osvědčení dle zákona 255/1946 Sb. – je z tohoto objemu plně komplementárních takřka 600 folií.⁴¹ Jde o písemnou dokumentaci vzniklou činností SCR vyřizovanou v letech 1972 (f. 389–819) a 1973 (f. 222–388),⁴² v přímé návaznosti na požadavky MNO o doplnění dokladovosti u jednotlivých žádostí o „Osvědčení“ podaných Romy. Tato dokumentace je řazena chronologicky podle data vzniku, je to agenda vyřizovaná „Komisí SCR“ pro MNO, zachovaná formou desítek dopisů, včetně příloh k jednotlivým dopisům. Tyto přílohy jsou nesmírně cenným archivním materiálem: jde např. o osobní svědectví žadatele, osobní prohlášení žadatele, kopie archiválií shromážděné „Komisí“ za účelem dokladovosti o věznění žadatele, vyjádření místní správy z místa pobytu žadatele apod. Dochované archiválie jsou autentické suplementy výše popsaných osobních složek vzniklých činností MNO/VHÚ a SPB.⁴³ Cennost těchto materiálů spočívá především v tom, že šlo o písemné doklady, tehdy administrované pracovníky „Komise SCR“, které se ze strany MNO/VHÚ a SPB a samotných žadatelů jevíly (v předchozích obdobích vyřizování žádostí o „Odškodnění“) jako prakticky nezískatelné. Součinnost SCR v podstatě systematicky zaštiťovala potřebu dokumentace v té době nezpracovaných historických událostí, tj. genocidy Romů.

Proces dohody mezi MNO, SPB a SCR na spolupráci při vyřizování žádostí o „Osvědčení“ je možné sledovat z dalších archiválií v kartonu 8,⁴⁴ který kromě výše uvedených pracovních osobních složek obsahuje zápisy z jednání

39 K datu dokončení dizertační práce (březen 2016) jsem o této činnosti SCR čerpala zatím ponejvíce pouze z materiálů bývalého SCR: tj. zejména předmětných archiválií v MZA, fond G 434 k. 7 a 8, vzniklých přímo činností SCR, a dále z interního svazového periodika *Informační zpravodaj z Románo lili* (pozn. MZ). Z dalších materiálů jsou relevantní dílčí jednotliviny sbírek Muzea romské kultury (Fond fotodokumentace), a to v kombinaci se zmínkami ve starší práci C. Nečase (1992), který byl (společně s Vlastou Kladivovou a Bartolomějem Danielem) členem historické sekce mezioborového týmu ustaveného Ústavem filosofie a sociologie při ČSAV k řešení vědeckých otázek romské problematiky v dubnu v roce 1972. O ustavení mezioborového týmu Ústavem filosofie a sociologie při ČSAV k řešení vědeckých otázek romské problematiky v článku *Romská problematika v ČSAV*, viz *Románo lili*, 3/1972, s. 9., publikováno v *Romano džaniben* (Lhotka, Závodská 2013: 9).

40 MZA, G 434, i. č. 31 (karton 7), i. č. 32 (karton 8).

41 MZA, G 434, i. č. 32 (karton 8).

42 Tamtéž. Celé toto i. č. 32 má v patřičné archivní pomůcce (tj. Inventář fondu ÚV SCR Brno) název „Písemná dokumentace týkající se osvědčení podle zákona 255/1946 (Anna Danielová z Komise bývalých vězňů koncentračních táborů)“.

43 Jejich kompletace je pro badatele možná snadno i pomocí čísla jednacího (č. j.), které přidělovalo žádostem MNO, a pod tímto číslem bylo o jednotlivých žadatelích v korespondenci se SCR jednáno (SCR přidělené č. j. ve své agendě respektoval).

44 MZA, i. č. 31. a také i. č. 32 mají v patřičné archivní pomůcce (tj. Inventář fondu ÚV SCR Brno) název „Komise bývalých vězňů koncentračních táborů (zejména zápisy ze schůzí)“.

a korespondenci vedenou mezi těmito třemi institucemi. Zapisovatelkou všech dochovaných zápisů z jednání „Komise“ byla Anna Danielová.⁴⁵

Klíčovým datem pro úzkou spolupráci mezi SCR, MNO a SPB je 29. 9. 1971. Podle zápisu (vypracovaného dne 4. 10. 1971) došlo k setkání zástupců Komise MNO pro vydávání Osvědčení podle zákona č. 255/1946 (náčelník R. Bejkovský, dále F. Kadlec, J. Rosocha a J. Randýsek), zástupce ÚV SPB I. Loma a zástupců ÚV SCR A. Daniela, J. Jelínka, F. Kýra a A. Danielové. Na základě pěti dohodnutých závěrů této schůzky byly ze strany MNO v následujících dvou (resp. až čtyřech) letech zasílány požadavky na doplnění žádostí o „Osvědčení“ přímo na ÚV SCR (k vyřízení A. Danielové jako člence Komise bývalých vězňů KT). Naopak od tohoto data všechny další nově podávané žádosti ze strany Romů měly být podávány na MNO pouze prostřednictvím SCR. Korespondenci spojenou s touto systematicky rozdělenou agendou nalézáme právě v kartonu 8, v rozsahu cca 200 folií. Mimo tuto korespondenci mezi SCR a MNO obsahují zmíněné kartony také korespondenci mezi SCR a českými i zahraničními archivy (jmenovitě: SOA Třeboň, SOA Brno, SÚA ČSR Praha, Muzeum panstwo okregowe Oswiecim), pátrací službou MČK v Bad Arolsensu a další.

Podle prvních nálezů můžeme konstatovat, že za dobu spolupráce SCR a MNO bylo úřadováno (tj. buď požadovanou dokumentací doplněno, či zcela nově od romských žadatelů prostřednictvím SCR podáno) nejméně 122 žádostí.

Karton 7 obsahuje zejména zápisy z jednání ÚV SCR, korespondenci a plné moci k vyřizování shromažďování dokumentace a přehledy vyřizovaných žádostí (soupisy jmen žadatelů). Zejména z tohoto kartonu, spolu s materiály z kartonu 8, je možné sestavit podrobný chronologický přehled činnosti SCR vedoucí k potřebě vzniku „Komise“ a dále pak i jejího několikaletého působení (vč. období 1973–75). Protože takovýto pracovní přehled může napomoci konkrétnější představě o významu činnosti „Komise“, uvedme zde alespoň několik základních historických údajů.

Oficiálnímu vzniku této „Komise“ předcházela už nejpozději od podzimu 1969 určitá péče ve formě právní poradny pro členy SCR, kteří byli věznění za doby okupace, jež spočívala:

1. Ve vyřizování jejich žádostí o Osvědčení podle zákona 255/1946 Sb. Z.;
2. Ve vyřizování žádostí o odškodnění za pseudolékařské pokusy, které na nich měly být prováděny v KT, zejména v Auschwitz II Birkenau.

Jak uvádí Nečas (1992: 49) v souvislosti s popisem tzv. knihy cikánského tábora osvětimské táborové písárny, nechal si již v roce 1969 ÚV SCR pořídit kopii této knihy, která je původním soupisem všech osvětimských vězňů z tzv. cikánského tábora.

⁴⁵ Anna Danielová (1921–1999) pocházela z Oslavan, v SCR působila spolu se svým bratrem Antonínem Danielem (1913–1996). O osobnosti A. Danielové podrobněji Nečas (2005: 223–224), dále Závodská (2016: 85–86, 110).

V podzimních měsících 1970 podnikla Anna Danielová, zmocněná předsedou SCR, sérii jednání na VHÚ a ČSČK, dále v dubnu 1971 na ÚV SPB a VHÚ. V materiálu, který vypracovala k datu 23. 4. 1971 pro poradu sekretariátu ÚV SCR, mimo jiné čteme: „V příloze k žádosti o osvědčení potvrzuje MNV každému našemu občanovi, že byl odvečen a persekuován z r a s o v ý c h d ů v o d ů. Zřejmě toto potvrzení z obce není dostačující, i když to místopřísežně potvrzují tři svědci. Proč? Totiž na potvrzeních, které vydává Mezinárodní červený kříž Arolsen – se u Cikánů jako důvod věznění uvádí: ‚A s o c i a l, Berufschau, Berufsbrechr – Schwarzen Winkel‘... Při jednání v listopadu 1970 jsem měla námitky, že Cikáni nebyli odvečeni do koncentračních táborů jako nežádoucí živly, nýbrž že to byly rasové důvody (proč tedy byly odvečeny malé děti, ženy, starci?), a že to byly hromadné akce. Bylo hovořeno v tom smyslu, že Svaz Romů v ČSR jako zájmová organizace Národní fronty, by měla prokázat hlavně jmennými seznamy odvečených Romů, že šlo o hromadné akce...“⁴⁶ V důsledku těchto jednání došlo zřejmě v SCR k přesvědčení, že stávající Právní komise SCR je v potřebném rozsahu v péči o agendu související s dokumentací genocidy Romů nedostatečná, a následně k rozhodnutí ustanovit pracovní skupinu s tematicky vymezeným pracovním úkolem.

Při ÚV SCR byla „Komise bývalých vězňů Osvětim“ formálně utvořena v červenci 1971. K datu 25. 8. 1972 čítala tato „Komise“ 9 členů (Josef Jelínek – předseda „Komise“, Tomáš Šubrt, František Kýr, Rudolf Daniel, Zdeněk Daňhel, Marie Ištvanová, Emil Daniel, Anna Danielová a JUDr. Tomáš Holomek – jako právní poradce).⁴⁷

Původní intence zakládajících členů SCR,⁴⁸ z nichž každého (sic!) se nějakým způsobem i osobně dotýkala perzekuce Romů za druhé světové války, pečovat o pietu romských obětí nacismu, dostala v nově vzniklé Komisi spíše určitý oficiální rámec, v němž sledujeme tyto aktivity:

- pokračování právní (a administrativní) podpory v záležitostech odškodnění, kdy např. k datu 28. 8. 1972 bylo kompletně vyřízeno a komisí schváleno 58 žádostí, k datu 31. 12. pak dalších 22 žádostí, které všechny byly odeslány na Ministerstvo národní obrany;⁴⁹

- snahy o realizaci vybudování památníku v Hodoníně u Kunštátu, včetně konkrétního návrhu a rozpočtu realizace, který vypracoval ÚV SCR již v průběhu roku 1970, kdy celou záležitost projednával i na Ministerstvu školství v Praze.⁵⁰

46 MZA, fond G434, k. 8, i. č. 32, f. 37.

47 MZA, fond G434, k. 7, i. č. 31.

48 Skutečnost, že při vzpomínkových akcích okupace není pamatováno na oběti z řad Romů a na pamětních deskách v dotčených obcích se jména Romů nevyskytují, byla konstatována již v Rezoluci z aktivu k cikánské otázce v Brně 18. 5. 1968. MZA G434, k. 1.

49 MZA, fond G434, k. 7.

50 MZA, G 434, k. 30.

- uspořádání oficiálního pietního aktu v Hodoníně u Kunštátu. Tento první oficiální pietní akt se konal dne 18. 3. 1973.⁵¹

- v neposlední řadě dlouhodobou systematickou dokumentaci, včetně dokumentace historické, tedy: shromažďování archiválií, dokumentů (mimo výše zmíněné seznamy osvětimských vězňů také seznamy vězňů v Hodoníně u Kunštátu a v Letech u Písku, a d.), osobní svědectví, jmenné seznamy, apod.

Předsedou „Komise“ byl po celou dobu její existence Josef Jelínek.⁵² Zapisovatelkou všech dochovaných zápisů z jednání „Komise“ byla Anna Danielová, která se také účastnila řady jednání na Ministerstvu národní obrany a Svazu protifašistických bojovníků a zejména vyřizovala veškerou administrativní agendu spojenou s vyřizováním jednotlivých žádostí o odškodnění. Práce v „Komisi“ se účastnili nejen výše uvedení členové, ale také odborníci, jmenovitě Bartoloměj Daniel a Ctibor Nečas.

4 Sumarizace nálezů

Smyslem této nálezové zprávy bylo poukázat na (v několika paměťových institucích uložené) nově identifikované archiválie a především na jejich vzájemnou komplementaritu. Tento náš objev významně doplňuje kontinuitu v odhalování historie Romů, respektive v případě časově omezené práce Svazu Cikánů-Romů (limitované zrušením SCR z politických důvodů) poukazuje i na oficiálně státem vynucenou diskontinuitu v jinak systematicky vedené snaze Romů o dokumentaci vlastní historie a péči o pietu. Výše popsané materiály tvoří solidní základnu pro doplnění doposud „bílých míst“ spojených s tématem genocidy Romů za 2. světové války.

Prameny

MZA Brno, fond G 434, Svaz Cikánů Romů v ČSR – ústřední výbor Brno
MRK Brno, fond Písemného materiálu: Informační zpravodaj SCR, Románo líl
NA Praha, fond ÚV SPB, Svaz protifašistických bojovníků – ústřední výbor 1945–1968, Praha

VHA/VUA Praha, Sbírka Osobní spisy dle zákona 255/1946 Sb., vedené pro účastníky národního boje za osvobození, č.j.:

94063/47, 106099/47, 3862/60, 37136/60, 62338/63, 72611/64, 72610/64, 72613/65, 580/65, 34572/66, 34572/66, 2263/67, 6947/67, 54067/68, 87475/69,

⁵¹ MZA, G 434, k. 30.

⁵² Fond G434, k. 7. O J. Jelínkovi budeme informovat formou komentovaného pramene (jeho vlastní výpovědi odeslané do soutěže SPB v roce 1980). Viz též poznámka č. 37 v tomto příspěvku.

73603/69, 112203/69, 97766/69, 111742/69, 112494/70, 111567/70, 4554/70, 24472/71, 151822/73, 161004/73, 153400/74, 153791/74, 153251/74, 173138/75, 172464/76, 170139/76, 174598/77, 185617/78, 194761/82, 197744/84, 304507/88, 303759/88.

Seznam zkratek

AB2-e	Auschwitz II Birkenau (tzv. cikánský rodinný tábor)
č.j.	číslo jednací
FŽO	Federace židovských obcí
KT	Koncentrační tábor
MČK	Mezinárodní červený kříž
MNO	Ministerstvo národní obrany
MNV	Místní národní výbor
MO ČR	Ministerstvo obrany České republiky
MRK	Muzeum romské kultury
MZA	Moravský zemský archiv
NA	Národní archiv
RŽO /RŽNO	Rada židovských obcí / Rada židovských náboženských obcí
SCR	Svaz Cikánů-Romů
SOA	Státní okresní archiv
SPB	Svaz protifašistických bojovníků
ÚV SPB	Ústřední výbor Svazu protifašistických bojovníků
VHA	Vojenský historický archiv
VHÚ	Vojenský historický ústav

Literatura

- Baláž, J., Minařík, P. 2016. Dokumentace související s vyřizováním agendy spojené se zákonem č. 255/1946 Sb. Vydávání osvědčení podle zákona č. 255/1946 Sb. In: *Ročenka VHA* 2015. Praha: Vojenský historický archiv, 30–49. Dostupné též na: http://www.vuapraha.cz/sites/default/files/documents/rocenka_vha_2015_vodotisk_-_kopie.pdf [20. 12. 2016].
- Benčáková, H. 2009. *Krajský výbor Svazu Cikánů–Romů v Brně v letech 1969–1973*. Bakalářská práce. Brno: FF MUNI, Historický ústav.
- Hübschmannová, M. 2005. *Po Židoch Cigáni I*. Praha: Triáda.
- Chaloupková, M., Kahuda, J. Svaz protifašistických bojovníků – ústřední výbor 1945–1968, dílčí inventář. Stav ke dni 1. 6. 2008 *Badatelna.eu: Národní archiv* [online]. Dostupné z: <http://www.badatelna.eu/fond/2201/uvod/> [20. 12. 2016].
- Kramářová, J. a kol. 2005. *(NE)BOLÍ. Vzpomínky Romů na válku a život po válce*. Praha: Člověk v tísní.
- Kramářová, J. 2005. Možnosti odškodnění Romů v České republice. In: Hübschmannová, M. *Po Židoch Cigáni I*. Praha: Triáda, 78–80.
- Lhotka, P., Závodská, M. 2013. Profesor Ctibor Nečas – historik a zakladatel vědeckého zkoumání holocaustu Romů. *Romano džaniben* 20 (1): 7–19.
- Liégeois, Jean-Pierre. *Rómovia, Cigáni, kočovníci: [dejiny a súčasnosť v európskom kontexte]*. Bratislava: Rada Európy, 1995.
- Lužica, R. 2005. Možnosti odškodnenia Rómov v Slovenskej republike. In: Hübschmannová, M. *Po Židoch Cigáni I*. Praha: Triáda, 81–82.
- Nečas, C. 1981. *Nad osudem českých a slovenských Cikánů*. Brno: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně.
- Nečas, C. 1987. *Andr'oda taboris. Věznové protektorátních cikánských táborů 1942–1943*. Brno: MV ČSPB.
- Nečas, C. 1992. *Aušvicate hi khér báro: Čeští věznové cikánského tábora v Osvětimi II-Brzezince*. 1. Brno: Masarykova univerzita.
- Nečas, C. 1994. *Nemůžeme zapomenout = Naši bisteras: nucená táborová koncentrace ve vyprávěních romských pamětníků*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Nečas, C. 2000. Židovští lékaři v cikánských táborech. *Romano džaniben* 7 (1): 58–61.
- Nečas, C. 2005. *Romové na Moravě a ve Slezsku (1740–1945)*. Brno: Matice moravská.
- Nečas, C., Závodská, M. 2013. Výběrová osobní bibliografie prof. Ctibora Nečase. *Romano džaniben* 20 (1): 20–34.
- Růžicka, L., Sadílková, H., Závodská, M. 2013. Včera a dnes. (Vzpomínka cikána na nacistické lágry). *Romano džaniben* 20 (1): 141–155.
- Slačka, D. 2015. „Cikánská otázka“ na Hodonínsku v letech 1945–1973. Magisterská diplomová práce. Brno: FF MUNI, Historický ústav.
- Viková, L. 2016. Největší význam má pro mne přátelství a sounáležitost, vědomí že nejsem jenom já... *Romano džaniben* 23 (1): 89–126.

- Zákon č. 255/1946 Sb. (on-line) *Zákon o příslušnících československé armády v zahraničí a o některých jiných účastnících národního boje za osvobození*. Platný od 31. 12. 1946, účinný od 18. 6. 1946, znění ze dne 1. 7. 1964. Dostupné na: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1946-255#p1> [20. 12. 2016].
- Zákon č. 499/2004 Sb. (on-line) *Zákon o archivnictví a spisové službě*. Platný od 23. 9. 2004, účinný od 1. 1. 2005, znění ze dne 1. 12. 2016. Dostupné na: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2004-499> [20. 12. 2016].
- Závodská, M. 2016. *Rudolf Daniel: Housle a kůň. Historická analýza rukopisu se zřetelem k autorovu společenskému působení v poválečném romském etnoemancipačním hnutí v Československu*. Dizertační práce. Praha: FF UK, Katedra středoevropských studií.
- Zdařilová, E. 2007. *Proces odškodňování obětí romského holocaustu v České republice*. Bakalářská práce. Praha: FF UK, Seminář romistiky, Ústav jižní a centrální Asie.
- Zdařilová, E. 2010 (2011). *Analýza životopisných rozhovorů s romskými pamětníky nacistické perzekuce na pozadí odškodňovacích procesů v České republice*. Diplomová práce (Rigorózní práce). Praha: FF UK, Seminář romistiky, Ústav jižní a centrální Asie.